

KUTADGU BİLİG'DEKİ HAYVAN ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Şerif Ali BOZKAPLAN*

ÖZET

Türk boy ve gruplarının kalabalıklar halinde İslamiyet'e girdikten sonra oluşturdukları edebi çerçeve içerisinde çok önemli bir yeri olan Kutadgu Bilig, içerdiği hayvan adlarıyla da büyük bir zenginlik göstermektedir. Bu makalede, Türkçedeki hayvan adlarının (ehli olsun veya olmasın) tarihî bir bakış açısıyla incelenmesinde müracaat edilecek ilk ve önemli eser olan Kutadgu Bilig'in içerdiği hayvan adlarının zenginliği bakımından önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, hayvan adları, Türk dili, anlam bilimi

A RESEARCH ABOUT ANİMAL NAMES IN KUTADGU BİLİG

ABSTRACT

Turkish tribes and groups joined to Islamism as a crowd. After a while they created a new area in literature which includes Kutadgu Bilig. More precisly, Kutadgu Bilig plays a considerable role in literature because of the richness about the animal names it contains. In this article, even if Turkish animal names have direct tame or not comperative to Kutadgu Bilig which is the first and important work of art as considered in historic point of view, it attracted attention due to the richness of animal names.

Key words: Kutadgu Bilig, animal names, Turkish, semantic

Türk boy ve gruplarının kalabalıklar halinde İslamiyet'e girdikten sonra oluşturdukları edebi çerçeve içerisinde çok önemli bir yeri olan Kutadgu Bilig, pek çok bakımdan büyük zenginlikler içermektedir. Bilinen sadece üç nüshası bulunan Kutadgu Bilig, 6645 beyitlik hacimli bir eserdir.

“Kutadgu Bilig'in yapısı, sahneye konmuş alegorik, dört kişi arasında geçen bir münazaraya ya da atasözleri ve bilge deyimleriyle süslenmiş diyaloglu bir sahne yapısına benzer. Konusu kut'un (saadetin) elde edilmesidir. Dört *neng*'i (şeyi, temel ilkeyi) temsil eden konuşanlar şunlardır:

1. *Köni törü*'yü (doğru yasayı) temsil eden *Kün Toğdı* adındaki ilig (hükümdar);
2. *Kut*'u (saadeti) temsil eden *Ay Toldı* adındaki vezir;
3. Vezirin, *ukuş*'u (anlayış) temsil eden *Ögdülmiş* adındaki oğlu;
4. Ögdülmiş'in, *akıbet*'i (hayat ve dünyanın sonu, ahiret) temsil eden *Odgurmuş* adındaki kardeşi ya da akrabası.”¹

Kutadgu Bilig'deki hayvan adları 79 çeşittir ve 395 defa kullanılmıştır.² Bu sayıya *yılki* ve *igdişçi*–ki *yılki* 25, *igdişçi* 2 toplam 27 kerelik kullanım – de dahildir. En çok kullanılan hayvan adı 103 kere ile *at* ve *attan* türemişlerdir.³ Bunu 33 defa ile “*kuş*” adı ve ondan türemişler takip eder. Kuş adı 18 kez, *örüng kuş* 7, *kara kuş* 5, *kuşçı* da 3 defa geçer. Üçüncü sırada da 25 defa ile *yılki ve türevleri* vardır.

Kutadgu Bilig'de 1'er kere geçen hayvan adı sayısı 35'dir: *bulak, çumguk, elik, erkek, imga, ıvık, ingek, katur, kaysarı, kaz, keklik, kıl, konguz, korday, kökiş, köpek, kuçık, külmiz, laçın, öküz, rây-ı hindi, sağızgan, semürgük, sığırçuk, sukak, sükiç, tay, tive, todliç, toklı, toy, tutu, ügi, yond, yugak*. 2'şer kere geçen hayvan adı 16'tir: *adıg, balık, buka, butu, kak, kulan, kutuz, muygak, ördek, sungkur, teke, tilkü, tiyin, tonguz, turna, yugak*. 3'er kere geçen hayvan adı sayısı ise 5'tir (*arkun, büke, çibun, sandvaç, tazi*. 4'er kere geçen hayvan adı sayısı ise 4'tür: *çadan, kevel, kuzgun, sığun, titir*. 5'er kere geçen hayvan adı sayısı da 3'tür: *adgır, bugra, yangan*. *Keyik* 6 kere geçmektedir. *Yılan* adı da 8 kere geçmiştir. 9 kere geçen hayvan adı 1'dir:

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Agop Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi Türk Dil Kurumu Yay., Ank.2003, s.71.

² Bu çalışmada kullanılan ana kaynak: Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I. cilt: Metin, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1999; II. cilt: Çeviri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994; III. cilt: İndeks, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1979

³ Eserde *at* sözü 56 kere *er at* şeklinde geçmektedir.

kugu. Koy (koyun) 11 kere kullanılmıştır. **Böri**, 14 kere geçmiştir. Nihayet **it ~ it** de 14 kere yer bulmuştur.

305 hayvan adının 31 çeşidi ehli hayvanlar sınıfına, 47 çeşidi de ehli olmayan hayvanlar sınıfına dâhildir.

Kök veya türemişlik

Kök ve türemişlik açısından bakılacak olursa **+lan-** eki, **at+lan-** yapısında 5 defa kullanılmıştır. **+r-** ekiyle elde edilen **bugragu+r-** fiili 1 kere yer almıştır. **+çI** isimden isim yapma eki, **at+çI**(4 kere), **igdiş+çI** (2 kere), **koy+çI** (1 kere) **kuş+çI** (3 kere), **yılkı+çI** (1 kere) toplam 11 kez kullanılmıştır. **+çuk** isimden isim yapma eki 1 kere görülür: **sıgır+çuk**. **+iş** eki de 1 kere **kök+iş** şeklinde geçmiştir. **+layu** eki de **adığ+layu** (1 kere) , **arlan+layu** (1 kere), **ud+layu** (2 kere) olmak üzere 4 defa geçmektedir. **+lı** sıfat yapma ekine 1 kere baş vurulmuştur: **tok+lı**.

Söz dizimi

Söz dizimi bakımından da **kök böri** “bozkurt” sıfat tamlaması 2 defa; **örüng kuş** “ak kuş” ve “**kara kuş**” sıfat tamlamaları ise sırasıyla 6 ve 5’er kez geçmiştir. Bir başka sıfat tamlaması ise **kara çumguk** “kara karga” tamlamasıdır. **Kara kuzgun** “kara kuzgun” ve **kök teke** “boz geyik” tamlamaları da birer sıfat tamlamasıdır. “**karakuş yıldızı**” belirtisiz isim tamlaması da 1 defa geçmiştir. Dikkat çekici bir yapı ise Farsça **rây-ı hindi** (bir kuş adı) tamlamasıdır. Diğer adlar ise tek kelimelik yapılarıdır.

Birkaç ikileme örneğine rastlanmaktadır:

- **at adgır.** “at aygır.” 3 adettir.
“yigü kedgü mingü **at adgır** sülük
bulardın çıkar hem yük yüdüngü kölük”
“Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirir. s.446, byt. 4441
- **tazı tay.** “at tay.” 1 kere geçer.
“ajun malı tirding özüng boldı bay
kevel minding arkun yine **tazı tay**”
“Sen dünya malını topladın ve zenginleştirdin, her türlü arap atlarına, cins atlara ve taylara malik oldun “ s.575, byt.5803
- **yılan çadan** . “yılan çıyan” 1 kere geçer.
“yana aydı ilig bu dünya içi
yılan çadanı telim tıkgüçi”
“Hükümdar devamla” bu dünya birçok zehirli yılan ve çıyanlar ile doludur, dedi.
s.631, byt.6379
- **kuş kurt.** “kuş kurt” 1 kere geçer.
“kamug nengni kördüm öz ügrün yorır
kişi yılkı **kuş kurt** öz ügrin bilir.”
“Nereye baktımsa, her mahlukun kendi hemcinsi ile gezdiğini gördüm; insan, hayvan, kuş kurt hemcinsini bilir.” s.422, byt.4196.

Birkaç da üçleme örneği göze çarpmaktadır:

- **at ton tolum.** “at elbise silah” 4 kere geçer.
“bu ay toldı itti kör **at ton tolum**
ayur köndüreyin tapugka yolum.”
“Bu ay toldı böylece atını, esvabını ve silahını hazırladı, onun hizmetine doğru yola çıkayım, dedi. s.62, byt.474.

- **yılan kurt konguz.** “yılan haşerat böcek”

“yılan kurt konguz yimi öz igdileyü
bu nimet bile men negüke igdildim.”

“Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olan bu vücudu ben neden nimet içinde besleyerek yetiştirdim.” s.647, byt.6559.

- **ud ingek öküz.** “sığır inek öküz”
“ya kuzda yorıglı kalın kop kutuz
ya tüzde yorıglı **ud ingek öküz.**”

“Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri.” s.534, byt.5372.

Eserde geçen “**kozi, kuzı**” kelimesi, 9 yerde hitap fonksiyonunda kullanılmış, diğer yerlerde ise gerçek anlamında kullanılmıştır:

“yayık dünya sindin evürse yüzi
kerek bolgu edgü turur ay **kozi.**”

“Dönek dünya senden yüz çevirirse, ey kuzum, ondan senin beraberinde götüreceğin şey ancak yaptığın iyiliklerdir.” s.587, byt.5925.

Kutadgu Bilig’de geçen 45 hayvan türünün 271 adedi, - bazıları ufak tefek ses değişiklikleriyle (adgır>aygır; adıg>ayı; tonguz>domuz, vs.), bazıları da hiçbir değişikliğe uğramadan (balık, öküz, vs.) -Türkiye Türkçesine ulaşmıştır:

adgır 5
adıg 2
arslan 14
at 103
balık 3
bugra 5
çadan 2
çibun 2
elik 1
erkeç 1
igdişçi 2
ingek 1

it-it 14
katr 1
kaz 1
keklik 1
keyik 1
kıl 1
kozi 9
köpek 1
kugu 9
kulan 2
kurt 5
kuş 24

kuzgun 4
laçın 1
öküz 1
ördek 2
sagızgan 1
sığırçuk 1
sıgun 4
sungkur 2
tay 1
tazı 1
teke 2
tilkü 2

tive 1
toklu 1
tonguz 2
toy 1
turna 2
tutı 1
yılan 7
yulka 23
yond 1

271

A. Bugün Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Hayvan Adları

- **arkun.** 3 kere geçmiştir. “yaban aygırıyla evcil kısırdan olan cins at.”
“neçe kuşka avka avındım sevindim
uçar kuş teg **arkun** ağımda kürettim.”
“Nice kuş ve geyik avı ile avundum;
sevindim; uçan kuş gibi, cins atları
ağımdan kaçırdım.” s.645, byt.6536.
- **böri.** 14 kere geçmiştir. (12 kere
böri, 2 kere kök böri)
“ tonguz teg titimlig **böri** teg küçi

adıglagu azgır kutuz teg öçi.”

“ O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır” s.245, byt.2311.

- **buka.** 2 kere geçmiştir. “boğa.”
“tümen arzu ni’met yiding içnlenip
Boyun yal bedüttüng buka teg kılıp.”
“Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi boyun ve enseni kalımlaştırdın.” s. 575, byt.5801

- **bulak.** 1 kere geçmiştir. “haşarı at.”

“**bulak** semrise kör munar hem azar idisin çalar yirke andın tezer.”

“Haşarı at semirirse, kudurur ve azar; sahibini yere vurur ve ondan kaçar.” s.361, byt.3600.

- **butu.** 2 kere geçmiştir. “deve yavrusu, potuk.”

“bularda narukı kalın bu kutu bu üçke udu bardaçı ol **butu.**”

“Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir.” s.283, byt. 2710.

- **büke.** 3 kere geçmiştir. “ejderha”

“tüşün ol bu dünya keligli keçer yigen yıl **büke** teg yir erken açar.”

“Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acıkır.” s.137, byt.1202.

- **çumguk.** 1 kere geçmiştir. “Ayağı ve başı kızıl, kanadında ak tüy olan karga, ala karga.”

“kara **çumguk** ötti sita tumşukın üni oğlayı kız üni teg yakın.”

“Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor; sesi nazlı bir kızın sesi gibi cana yakındır.” s.25, byt.77.

- **esri.** 2 kere geçmiştir. “kaplan”

“yağıda kör arslan yürekli kerek karıştıkda **esri** bileki kerek.”

“Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi; dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır.” s.245, byt.2310.

- **imga.** 1 kere geçmiştir. “dağ keçisi”

“kayada yorıglı bu **imga** teke kutulmaz senindin ay ersig böke

“Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiçbiri senin elinden kurtulamaz.” s.534 byt.5373.

- **ıvık.** 1 kere geçmiştir. “kayalıklarda yaşayan geyik”

“sıgun muygak erse sukak ya **ıvık** sanga yim tükemez ay edgü kılık.”

“Erkek ve dişi dağ keçileri, ala geyik veya sarp kaya keçileri bunlar senin için

tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatlı” s.534, byt.5374.

- **kak.** 1 kere geçmiştir. “kaz”

“kugu korday erse ya turna yugak ya toy tut ya turna yügdik ya todliç ya **kak.**”

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todliç ve kazlar.”

s.534, byt.5377.

- **kaysarı.** 1 kere geçmiştir. “Bir kuş çeşidi.”

“esirdin keligli kalık kuşları kayu rây-ı hindî, kayu **kaysarı.**”

“Esirden gelen sema kuşları, kimi rây-ı hindî, kimi kayserî” s.26, byt.94.

- **kevel.** 4 kere geçmiştir. “arap atı, küheylan”

“isizke katılma selamet yorı kılınçığ köni tut **kevel** teg küri.”

“Kötüye katılma, selametle yürü, daima doğru ve dürüst ol; küheylan gibi meydanda cevelan et.” s.457, byt.4549.

- **konguz.** 1 kere geçer. “böcek”

“yılan kurt **konguz** yimi öz igdileyü bu nimet bile men negüke iğitdim.”

“Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olan bu vücudu ben neden nimet içinde besleyerek yetiştirdim.” s.647, byt.6559.

- **korday.** 1 kere geçmiştir. “kuğu kuşu”

“kugu **korday** erse ya turna yugak ya toy tut ya yügdik todliç ya kak.”

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todliç ve kazlar.” s.534, byt.5377.

- **koy.** 11 kere geçmiştir. “koyun”

“ilin itti tüzdi bayudı budun böri **koy** bile suvladı ol ödün”

“Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti. s. 59, byt. 559

- **kökiş.** 1 kere geçmiştir. “Bir kuş çeşidi”

“**kökiş** turna kökte ünin yankular
tızılmış titir teg uçar yilkürer.”

“Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle
bağrışıyorlar; dizilmiş deve katarı gibi
uçup, kanat çalıyorlar.” s.24, byt.74.

- **köçüt**. 1 kere geçmiştir. “göç atı”
“**köçüt** teg bolur kut tüpi hem tözi
köngül kodkısı ol anıng yıldızı.”
“Saadet aslında göç atı gibidir; göçer
gider; onun bulunduğu yerde tutan kök,
alçak gönüllülüktür.” s.187, byt.1704.

- **kutuz**. 2 kere geçmiştir. “yaban
sığırı”
“ya kuzda yorıglı kalın köp **kutuz**
ya tüzde yorıglı ud ingek öküz.”
“Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle
dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan
inek ve öküz sürüleri.” s.534, byt.5372.

- **külmiz**. 1 kere geçmiştir. “karaca”
“elik **külmiz** oynar çiçekler öze
sıgun muygak aagnar yorır tip keze.”
“Karacalar, dişi erkek, çiçekler üzerinde
oynuyor; geyikler, dişi erkek, sıçrayıp
oynayarak koşuyorlar.” s.25, byt.79.

- **muygak**. 2 kere geçmiştir. “dağ
keçisi, geyik”
“sıgun **muygak** erse sukak ya ıvık
sanga yim tükemez ay edgü kılık.”
“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik
veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin
için tükenmez bir yiyecek, ey iyi
tabiatlı.” s.534, byt.5374.

- **rây-ı hindi**. 1 kere geçmektedir.
“bir kuş adı”
“esirdin keligli kalık kuşları
kayu **rây-ı hindi** kayu kaysarı.”
“Esirden gelen sema kuşları; kimi rây-ı
hindi, kimi kayserî.” s.26, byt.94.

- **sandvaç**. 3 kere geçmiştir. “bülbul”
“çiçeklikte **sandvaç** ünin sumladı
üdiklig eşitti köngül yalngudı.”
“Bahçede bülbul yabancı bir dilde bir
şeyler söyledi, bunu duyan sevdalının
gönlü tutuştu.” s.592, byt.5972.

- **semürgük**. 1 kere geçer. “serçe”
“bilig bir tengiz ol uçı yok tüpi
neçe suv kötürgey **semürgük** sora.”

“Bilgi bir denizdir, onun ucu bucağı
yoktur; serçe emse emse bundan ağzına
ne kadar su alabilir.” s. 651, byt.6609.

- **sukak**. 1 kere geçer. “ak geyik”
“sıgun muygak erse **sukak** ya ıvık
sanga yim tükemez ay edgü kılık.”
“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik ve
sarp kaya geyikleri, bunlar senin için
tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatlı.” s.
534, byt. 5374.

- **sükiç**. 1 kere geçmektedir. “kuş”
“**sükiç** koptı örlep kalıkka ağıp
ünin sumladı suri ibri okıp”
“Seher kuşu kalktı ve göge doğru
yükseldi; mezâmir okur gibi, yabancı
bir dilde ötmeğe başladı.” s.563,
byt.5677.

- **titir**., 3 kere geçmektedir. “dişi
deve”
“tirildi tümen min tatu köp **titir**
yazıda kalın yond akurda katır”
“Binlerce seçme dişi deve, ovada
kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar
toplanmışlar” s.534 byt.5370.

- **tiyin**. 2 kere geçmektedir. “sincap”
“yaşık yazdı bolgay örüglüg saçı
tiyin kiş öngi tuttu dünya içi.”
“Güneş örülmüş saçını çözmüş olacak
dünya içi sincap ve samur rengine
büründü.” s.577, byt.5825.

- **todlıç**. 1 kere geçmektedir. “bir kuş
adı”
“kugu korday erse ya turna yugak
ya toy tut ya yügdik ya **todlıç** ya kak.”
“Her cins kuşular, turna ve su kuşları
yahut toy kuşu veya yügdik, todlıç ve
kazlar.”
s.534, byt.5377.

- **ud**. 9 kere geçmektedir. “öküz”
“yimek içmek erse yidim içtim **ud** teg
tilek sürmek erse tümen tog tozittim.”
“Yerken içerken öküz gibi yedim,
içtim; heva ve heves peşinde koşarken
tozu dumana kattım.” s.645, byt.6535.

- **ügi**. 1 kere geçmektedir. “baykuş”
“ulug tutsa hamyet kör arslanlayu
ügi teg usuz bolsa tünle sayu.”

“Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir.” s.246.by.2314.

- **yangın**. 5 kere geçmektedir. “fil”
“kerekinde bulsa kişi öz muni
yam erse **yangın** bolur ol teni”
“İnsan muhtaç olduğu şeyi zamanında bulursa; bu çöp olsa dahi, ona fil kadar gözükür.” s.293, byt.2817.

- **yugak**. 2 defa geçmektedir. “su kuşu, bir cins ördek”
“kuğu korday erse ya turna **yugak**
ya toy tut ya yügdik ya todliç ya kak.”
“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todliç ve kazlar.” s.534, byt.5377.

- **yügdik**. 1 kere geçmektedir. “bir kuş cinsi”
“kuğu korday erse ya turna yugak
ya toy tut ya **yügdik** ya todliç ya kak.”
“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todliç ve kazlar.” s.534, byt.5377.

B. Aynen Ya Da Bazı Değişikliklerle Bugün Türkiye Türkçesinde Kullanılmakta Olan Hayvan Adları

- **adgır**. 5 defa geçer. “aygır”
“yigü kedgü mingü at **adgır** sülük
Buların çıkar hem yüdürgü kölük”
“Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.” s. 446, byt.4441

- **adığ**. 2 defa geçer. “ayı”
“böri tilkü arslan **adığ** ya tonguz
seningdin kurtulmaz ölür avda tüz.”
“Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.” s. 534, byt.5376.

- **arslan**. 17 kere geçer.
“min erdem kerek bu cihan tutguka
kör **arslan** kerek bu kulan
başguka.”

“Bu cihana hakim olmak için bin türlü fazilet gerek; yaban eşegini alt etmek için arslan olmak gerek.” s. 43, byt. 284.

- **at**. 103 kere geçer. “at”
“yagıda yürekliğ seringü kerek
yagı **at** kemişe tiringü kerek.”
“Harpte cesur yiğitler dayanmalı,
düşman at salarsa hemen toplanmalıdır.” s. 243, byt. 2285

- **balık**. 3 kere geçer. “balık”
“uçuglı yorıglı suv içre **balık**
Kutulmaz senindin aya sarp kılık.”
“Uçan, yürüyen ve suda yüzen mahlukların hiç biri senin elinden kurtulamaz, ey çetin huylu insan.” S. 533, byt. 5366

- **bugra**. 5 kere geçer. “Her hayvanın aygırı, boğa, deve aygırı, erkek deve.”
“yana alçı bolsa kızıl tilkü teg
titir **bugrası** teg kör öç sürse keg.”
“Aynı zamanda kırmızı tilki gibi, hilekâr olmalı; deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir.” s.245, byt.2312.

- **çadan**. 4 kere geçmiştir. “akrep”
“yana aydı ilig bu dünya içi
Yılanı çadanı telim tikgüçi.”
“Hükümdar devamla “Bu dünya birçok zehirli yılan ve çıyanlar ile doludur” dedi.” s. 631, byt. 6379

- **çibun**. 3 kere geçer. “sinek”
“**çibun** boldı düşman yanganka bedük
ısrırsa yanganıg suçıtur ked ök.”
“Sinek fil için büyük bir düşmandır; fili ısırıldığı zaman onu zıp zıp zıplattır.” s.342, byt.3399.

- **elik**. 1 kere geçmiştir. “yaban keçisi”
“**elik** külmiz oynar çiçekler öze
Sıgun muygak agnar yorır tip keze.”
“Karacalar, dişi erkek çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişi erkek sıçrayıp oynayarak koşuyorkar.” s .25, byt.79

- **erkeç.** 1 kere geçmiştir. “genç teke”
“bular ol sürüg koyka **erkeç** sanı
Koyug başlasa sürse yolça köni.”
“Bunları koyun sürüsünün koçu
telakki et; onlar başa geçip, sürüyü doğru
yola götürsünler.” s. 437, byt. 4353
- **igdişçi.** 2 kere geçmiştir. “hayvan
yetiştiricisi”
“muningda basa ol bu **igdişçiler**
kamug yilkılarka bular başçılar”
“Bundan sonra hayvan yetiştirenler
gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar
bulunur.” s. 446, byt. 4439
- **inek.** 1 kere geçmiştir. “inek”
“ya kuzda yorıglı kalın köp kutuz
ya tüzde yorıglı ud **inek** öküz.”
“Bir de şimaldeki dağlarda
sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada
dolaşan inek ve öküz sürüleri.” s. 534, byt.
5372
- **it.** 14 kere geçer.
“kimi kodtı erse ay ersig urı
kerek bolsunı **it** kerek kök böri.”
“Ey cesur oğul, Tanrı onu terk
ettikten sonra, ister köpek olsun, ister
bozkurt hepsi birdir.” s.613, byt.6194.
- **katır.** 1 kere geçmiştir. “katır”
“tirildi tümen ming talu köp titir
Yazıda kalın yond akurda **katır.**”
“Binlerce seçme dişi deve, ovada
kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar
toplanmışlar.” s. 534, byt. 5370.
- **kaz.** 1 kere geçmiştir. “kaz”
“**kaz** ördek kugu kıl kalığıg tudı
Kakılayu kaynar yokaru kodı.”
“Kaz, ördek, kuğu ve kıl kuyruk
fezayı doldurdu; bağırşarak bir yukarı bir
aşağı kaynaşıyorlar.” s. 24, byt. 72
- **keklik.** 1 kere geçmiştir. “keklik”
“ünün ötti **keklik** küler katgura
Kızıl ağzı kan teg kaşı kapkara.”
“Keklik yüksek sesle öttü, sanki
gülmekten katılıyor, ağzı kan gibi, başı
simsiyah.” s. 25, byt. 76
- **keyik.** 6 kere geçer. “geyik”
“**keyik** tagı kördüm bu türkçe sözüg
anı akru tuttum yakurdum ara.”
“Bu Türkçe sözü yabanî geyik gibi
gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak
kendime yaklaştırdım.” s.651, byt.6617.
- **kıl.** 1 kere geçmiştir. “kıl kuyruk
kuşu”
“kaz ördek kugu **kıl** kalığıg tudı
kakılayu kaynar yokaru kodı.”
“Kaz, ördek, kuğu ve kıl kuyruk kuşu
fezayı doldurdu; bağırşarak bir yukarı,
bir aşağı kaynaşıyorlar.” s.24, byt.72.
- **kızı / kuzı.** 14 kere geçmiştir.
“kuzu”
“kutuldı budun kitti emgekleri
kızı birle katlıp yorıdı böri.”
“Halk kurtuldu ve zahmet denilen
şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte
yaşamağa başladı.” s. 121, byt. 1040
- **köpek.** 1 kere geçmiştir. “köpek”
“**köpek** teg ürürler kayusun urayın.”
“Köpek gibi havlarlar hangisine
yetişeyim.” s. 650, byt. 6601
- **kugu.** 9 kere geçer. “kuğu kuşu”
“tegürdi manga elgin elig yaşım
kugu kıldı kuzgun tüsi teg başım.”
“Elli yaşım bana elini değirdi,
kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne
çevirdi.” s.51, byt.365.
- **kulan.** 2 kere geçmiştir. “yaban
eşeği”
“ming erdem kerek bu cihan
tutguka
Kör arslan kerek bu **kulan**
basguka.”
“Bu cihana hakim olmak için bin
türü fazilet gerek; yaban eşeğini alt etmek
için arslan olmak gerek.” s. 43, byt. 284
- **kurt.** 5 kere geçer. “kurt, solucan”
“et öz ölgü ahır yigey **kurt** yılan
ökünçte adın yok çıkıp barsa can.”
“Vücut nihayet ölecektir, onu
kurtlar ve yılanlar yiyecektir; can çıkıp
giderken, elde pişmanlıktan başka bir
şeyimiz bulunmayacaktır.” s.579, byt.5842.
- **kuş.** 33 kere geçmiştir. “kuş”
“tayanma tiriglikke tüş teg keçer
Küvenme kıvı kutka **kuş** teg uçar.”

“Hayata bel bağlama, rüya gibi geçer; boş saadete güvenme kuş gibi uçar.” s.150, byt.1332.

- **kuzgun.** 4 kere geçmiştir. “kuzgun”
“kara erdi **kuzgun** tüsi teg başım kugu kondi başka yetildi yaşım.”
“Başım kuzgun gibi siyah idi; şimdi başıma kuğu kondu yaşım da çok ilerledi.” s. 560, byt. 5643
- **laçın.** 1 kere geçmiştir. “şahin”
“küvez alp sekirtip çerig sürse bat **laçın** kuş kovar teg töker kanları.”
“Magrur kahraman seyirterek, süratle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker.” s. 252, byt. 2381
- **öküz.** 1 kere geçmiştir. “öküz”
“ya kuzda yorıglı kalın köp kutuz Ya tüzde yorıglı ud ingek **öküz.**”
“Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri.” s. 534, byt. 5372
- **ördek.** 2 kere geçmiştir. “ördek”
“kaz **ördek** kugu kıl kalığı tudı kakılayı kaynar yokarı kodı”
“Kaz, ördek, kuğu ve kıl kuyruk fezayı doldurdu, bağırışarak bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.” s. 24, byt. 72
- **sagızgan.** 1 kere geçer. “saksığan”
“**sagızgan**da sakrak kerek tutsa öz kaya kuzgunı teg yırak tutsa öz.”
“Kendisini saksığandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü, kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir.” s.246, byt.2313.
- **sığırcuk.** 1 kere geçer. “sığırcık kuşu”
“**sığırcuk**ı kördüm uçar kak ara Tengin baktım erse ikigü kara.”
“Sığırcığı gördüm, kazlar arasında uçar; arkadaşlarına bakınca, gördüm ki ikisi de karadır.” s.422, byt.4198.
- **sigun.** 4 kere geçmiştir. “dağ keçisi”
“**sigun** muygak erse sukak ya ıvık sanga yim tükemez ay edgü kılık.”

“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatlı.” s. 534, byt. 5374

- **sungkur.** 2 kere geçer. “sungur kuşu”
“saçım boldı **sungkur** tüsi teg şaşut sakal boldı yazkı gülef teg orut.”
“Saçım, sungur rengi gibi kır oldu; sakalım, yazdan kalmış kuru ota döndü.” s.560, byt.5639.
- **tay.** 2 kere geçmiştir. “tay”
“ajun malı tirding özüng boldı bay kevel minding arkun yime tazı **tay.**”
“Sen dünya malını topladın ve zenginleştin; her türlü arap atlarına, cins atlara ve taylara malik oldun.” s. 575, byt. 5803
- **tazı.** 3 kere geçmiştir. “arap atı”
“kevel **tazı** büktel tagı arkunı akur toldı tolmez bu sukluk kanı.”
“Arap küheylanı, binek ve diğer cins atlar ile ahırların dolmuştur; fakat bu aç gönüllülük doymak bilmez.” s. 534, byt. 5369
- **teke.** 2 kere geçmiştir. “geyik”
“kayada yorıglı bu imga **teke** Kutulmaz seningdin ay ersig böke”
“Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiç biri senin elimden kurtulmaz.” s. 534, byt.5373
- **tilkü.** 2 kere geçmiştir. “tilki”
“yana alçı bolsa kızıl **tilkü** teg Titir bugrası teg kör öç sürse keg”
“Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi hilekar olmalı; deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir.” s. 245, byt. 2312
- **tive.** 1 kere geçmiştir. “deve”
“burunduklug ol söz **tive** burnı teg barur kaçça yetse titir boynu teg
“Söz, deve boynu gibi, yularlıdır; o, dişi deve boynu dibi, nereye çekilse oraya gider.” s. 37, byt. 206
- **toklu.** 1 kere geçer. “altı aylık kuzu, toklu”
“tirildi bir ança yorıdı bu yang

böri **toklı** birle kozı boldı teng.”
 “Bir müddet böyle yaşadı ve böyle hareket etti; kurt ile kuzu müsavi oldu.”
 s.317, byt.3096.

- **tonguz**. 2 kere geçer. “domuz”
 “**tonguz** teg titimlig böri teg küçi adıglayu azgır kutuz teg öçi.”
 “O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.” s.245, byt.2311

- **toy**. 1 kere geçmiştir. “toy kuşu”
 “kuğu korday erse ya turna yugak ya **toy** tut ya yügdik ya todliç ya kak.”
 “Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todliç ve kazlar” s. 534, byt.5377

- **turna**. 2 kere geçer. “turna kuşu”
 “kökiş **turna** kökte ünin yangkular tizilmiş titir teg uçar yilkürer.”
 “Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağrışıyorlar; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar.” s.24 byt.74.

- **tutu**. 1 kere geçer. “tutu kuşu, papağan”
 “yori yalnguz işsiz ay yalnguk uzı **tutu** kıldı yalnguz tili kör sözi.”
 “Ey insanların mahiri, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşmadığı ve söz söylemediği kendi başına elde etti.”
 s.339, byt.3361.

- **yılan**. 8 kere geçer. “yılan”
 “tünek ol bu dünya içi ok **yılan** munı kod yaruk çın ajunka olan.
 “Bu dünya, içi engerek yılanı dolu bir zindandır; onu bırak, aydın ve hakiki dünyaya ulaşmağa çalış.” s.539, byt.5421.

- **yılki**. 25 kere geçmiştir. “başı boş hayvan, hayvan”
 “bu barça biligsiz kiş kılki ol Biligsiz kişiler tükel **yılki** ol.”
 “Bunlar hep bilgisiz insanların işidir; bilgisiz insanlar tam bir hayvan sürüsü gibidir.” s. 191, byt. 1739

- **yond**. 1 kere geçmiştir. “at”
 “tirildi tümen ming talu köp titir Yazıda kalın **yond** akurda katır.”
 “Binlerce seçme dişi deve ovada kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar toplanmışlar.” s. 534, byt. 5370

SONUÇ

Türk Dilinin tarihî akışı içerisinde önemli bir yere sahip olan Kutadgu Bilig, siyasî ve sosyal hayata dair pek çok konuyu (mesela aile hayatı, eğitim ve öğretim, siyaset ve diplomasi, ordu ve strateji, devlet ve yönetim teşkilatı, sosyal hayatın normları, vb.) içine alan, Türkçe ve Türklük (hatta insanlık) bakımından sık sık baş vurulması gereken abidevî bir eserdir.

Sosyal hayattan kopuk olmayan, bilakis birebir sosyal hayatın içine yerleşmiş olan Kutadgu Bilig'deki hayvan adları, büyük bir zenginlik göstermektedir. Eserde geçen hayvan adlarının toplam sayısı 395'tir. Yaklaşık 400 kere hayvan adına rastlanan eserde, 79 farklı ad mevcuttur. Eserin söz hazinesinin 2961⁴ olduğu düşünülürse, 79 çeşit hayvan adının veya 395 adet hayvan adı kullanımının hiç de azımsanmayacak bir sayı olduğu aşikar hale gelir.

Türkçedeki hayvan adlarının (ehlî olsun veya olmasın) tarihî bir bakış açısıyla incelenmesinde müracaat edilecek ilk ve önemli bir eser olan Kutadgu Bilig, bu bakımdan da Türkçenin yapı taşları arasında yerini almalıdır.

⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 2